

ВІДЗИВ

**офіційного опонента на дисертацію Свириденко Вікторії Олегівни
«Політика пам'яті Народної Республіки Болгарія щодо доби
національного відродження: джерельний комплекс», представленої на
здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук а спеціальністю
07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні
дисципліни.**

Болгарія належить до однієї із найбільш близьких, у ментальному та культурному сенсі, до України держав. Тенденція до збільшення зв'язків у освітній, науковій, культурній галузях зростає у останні двадцять п'ять років – час існування незалежної України. Український і болгарський народи мають багато спільного у своїй історичній долі, пройшовши тривалу добу бездержавного існування етносу. За таких умов важливим є не тільки розуміння механізмів подібної екзистенції у історичній ретроспективі, але й подальших способів конструювання політичної нації в умовах Нового/Новітнього Часу. Оскільки політика національної пам'яті нашої держави повинна базуватися на солідному науковому підґрунті, що передбачає вивчення історичного досвіду сусідніх країн і народів, знання закономірностей творення їх політичними елітами ментальних конструктів (особливо таких, які базувалися на «марксистсько-ленінській ідеологічній платформі») є і залишається актуальною проблемою для вітчизняної науки.

З огляду на вищесказане, вибір теми для дисертаційного дослідження В.О.Свириденко є цілком віправданим. Дисертацію В.О.Свириденко присвячено вивченю політики пам'яті в НРБ щодо такого зasadничого періоду болгарської історії, яким була доба національного Відродження. Хоча головний наголос у дисертації зроблено саме на вивчені ідеологічних практик соціалістичної Болгарії другої половини ХХ ст., результати дослідження мають безпосереднє відношення й до сучасності як такої, оскільки ментальні міфи й установки тієї доби все ще продовжують впливати на суспільство нинішньої Болгарії – країни

Євросоюзу. Тобто, дисертація В.О.Свириденко є актуальнюю для українського суспільства в цілому, а не тільки для його «наукового сегменту». Також, завдяки використанню широкої джерельної бази, матеріали дисертації можуть бути використані при читанні предметів «Зарубіжна історіографія», спеціальних курсів з історії балканських країн, створенні бібліографічних баз даних.

Структура дисертації наступна: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Подібний розподіл відповідає досягненню поставлених дослідницьких завдань. Апробація дослідження є достатньою – як за кількістю публікацій з теми, так і за участю здобувачки у науково-практичних конференціях.

У **Вступі** дисеранткою було вказано на зв'язок проблеми із науковими темами, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі, мету та завдання дисертації, наукову новизну одержаних в дисертації результатів, визначено практичне значення дослідження. Мету дисертаційного дослідження В.О.Свириденко визначила чітко, узгодивши її з поставленими перед дослідженням завданнями, які, в свою чергу, підпорядковані досягненню мети. Разом із цим, висловлюємо кілька зауважень. Зокрема, дисерантці варто було б вести мову про Відродження, як про добу формування «модерної болгарської нації», а не просто «болгарської нації», яка, як відомо, формувалася ще в VII-X ст. Також слід було наголошувати не просто на процесі «націогенезу», а на «генезису політичної нації» (С. 4). Крім цього, об'єкт дослідження можна було сформулювати з позицій спеціальності «07.00.06» – «комплекс історіографічних й історичних джерел які...». І на останок, нижню межу хронологічних рамок в їх «історичному вимірі», на нашу думку, не слід було окреслювати настільки чітко – з 1762 р., адже болгарське Відродження було більш тривалим історичним процесом, яке тривало й у першій половині XVIII ст. (С. 9).

Втім, подібні зауваження не принижують в цілому зваженої композиції вступної частини дисертації і носять, радше, рекомендаційний характер. На загал же, наукова новизна дисертаційного дослідження не викликає сумніву. Основні положення, що виносяться на захист, сформульовані чітко й конкретно, відбивають результати дослідження й свідчать про достатній рівень наукової зрілості дослідниці.

Перший розділ – «Методологія дослідження, історіографія проблеми, характеристика джерельної бази» (С. 13-34) – складається з трьох підрозділів. Поданий у ньому матеріал свідчить що В.О.Свириденко, у цілому, опанувала методологічні засади, опрацювала історіографію проблеми та дослідила її джерельну базу.

Підрозділ 1.1. «Методологія дослідження» присвячений характеристиці методів використаних у роботі. До його беззаперечних плюсів віднесемо те, що він доводить нам, що перш ніж перейти до дослідження проблеми в цілому, дисертантка спромоглася концептуально осягнути методологічні засади, на яких має бути здійснено дисертацію. Дуже часто трапляється, що молоді науковці «підганяють» розгляд методології під текст вже написаної дисертації. В.О.Свириденко не пішла цим легким, але небезсумнівним шляхом. Ні. Нею було ретельно осягнуто цінний досвід попередників, акумульований у площині формування і функціонування «місць пам'яті», причому здійснено це через аналіз наукової дискусії навколо концепції П.Нора (С. 16-18). На підставі цього вона «вмонтувала» власну дослідницьку проблему у більш широке науково-дискусійне поле (С. 19-21). Отже, на нашу думку, цей параграф є таким, що більш ніж сповна відповідає вимогам, які висуваються до кандидатських дисертацій (С. 13-23).

У підрозділі 1.2. «Історіографія проблеми» (С. 24-28) дослідницею було досить ретельно розглянуто історіографію проблеми. Відчувається, що вона старанно опрацювала існуючий на сьогоднішній день

історіографічний доробок. Це підтверджує й перелік використаної літератури – 648 позицій (С. 177-238). Авторка цілком обґрунтовано розподіляє історіографічну базу дисертації на дві групи робіт% історіографічні огляди проблеми та дослідження політики пам'яті (С. 24). У цьому контексті В.О.Свириденко було розглянуто та проаналізовано творчий доробок М.Арнаудова, Д.Колєвої, Р.Даскалова, М.Тодорової та інших дослідників (С. 25-27). На підставі цього дисеранткою було встановлено, що ступінь наукової розробки проблеми відзначається відсутністю спеціальних досліджень, в яких би комплексно розглядалися всі аспекти політики пам'яті в НР Болгарії (С. 28).

Попри всі позитивні моменти, історіографічному оглядові притаманні й окремі недоробки. Зокрема, дисерантка занадто сухо й рафіновано аналізує історіографічний доробок своїх попередників, у більшості випадків задовольняючись лише згадуванням прізвищ, віднесенням до певної тематично-хронологічної підгрупи без анотацій. Вважаємо застосований підхід надто спрощеним. Це видно й з обсягу параграфу – лише 5 сторінок (С. 24-28).

У підрозділі 1.3. «Джерельна база» авторкою було подано огляд джерельної бази (С. 28-35). З нього видно, що в процесі роботи В.О.Свириденко здійснила аналіз корпусу історіографічних і документальних джерел, які було використано нею під час написання дисертаційного дослідження, за принципом тематично-функціонального розподілу. Представництво джерел обох видів є достатнім для створення цілком дисертабельного тексту, однак, для нас є очевидним, що необхідним було й залучення безпосереднього інтелектуального продукту епохи – публіцистичних творів діячів національного Відродження. Адже вони були по справжньому «хрестоматійними» у 1950-х – 1980-х роках – постійно перевидавалися, цитувалися, впливали.... Йдеться, насамперед, про публікації у болгарських емігрантських часописах 1850-70-х років:

«Дунавски лебед» (Георгі Раковскі); «Свобода» та «Независимост» (Любен Каравелов); «Дума на българските емигранти» й «Знаме» (Христо Ботев) й ін. Втім, згадане зауваження не зменшує загальної наукової цінності матеріалу, викладеного у параграфі 1.3.

У шести параграфах другого розділа дисертаційного дослідження – **«Історіографічний канон та історіографічні образи як джерело вивчення політики пам'яті»**, В.О.Свириденко дослідила такі сюжети, як: співвідношення політичного контексту й інституційних рамок у історичній науці НРБ; основні етапи та напрями досліджень національного Відродження болгарськими істориками досліджуваної доби; формування образу національного Відродження науковцями та ідеологами; проблему наступності та перервності у формуванні образів Відродження в історіографії НРБ; специфіку відзеркалення болгарського Відродження у історіографіях СРСР і НРБ (компаративний аналіз); понятійне співвідношення та тотожність термінів «революція» та «відродження» впродовж соціалістичного періоду болгарської історії (С. 35-118).

Відзначимо, що на нашу думку, дисерантка в цілому добре впоралася із з'ясуванням спонукальних причин, обставин і механізмів імплементації науковими інституціями соціалістичної Болгарії, за наказами партійних ідеологів БКП (та їх радянських кураторів) зasadничого історіографічного образу національного Відродження як доби в яку нібито самим ходом історичного процесу здійснювалася підготовка до звільнення болгарського народу з-під подвійного ярма – турецького та «царсько-фашистського» (завдяки безкорисливій допомозі братнього російського народу, звісна річ).

Разом із цим, не можна не згадати певних логічних невідповідностей та сенсовых лакун у тексті. Так, у параграфі 2.1. цього розділу В.О.Свириденко невіправдано сміливо оперує термінологією розмірковуючи про характер радянсько-болгарських відносин:

«колоніальний статус»; «СРСР – імперія, НРБ – зовнішня колонія» (С. 36, 40). Гадаємо, що навіть зваживши на високий рівень «радянізації» Болгарії після 1944 р., подібні характеристики жодною мірою не відбивають реального стану речей та краще могли б бути пристосовані до інших історичних сюжетів із історії світового імперіалізму та колоніалізму.

Також викликає подив той факт, що неодноразово згадуючи про формування концепції «турецького ярма» (в цілому, виправданої, як на нас), В.О.Свириденко не помітила речей які буквально «лежать на поверхні», а саме – неабиякого впливу на її поширення з боку концепції іншого ярма – «монголо-татарського», чи не найулюбленнішого у радянській історіографії (С. 75, 81-82, 85, 88-89). Гадаємо, що тут було широке поле для компаративістики, яким дисерантка не скористалася.

Дещо штучним виглядає нарис розвитку болгаристики, й відповідно до проблем болгарського Відродження, в СРСР, який, чомусь, «стартує» з повоєнного часу. Наголошуємо, що згадавши, наприклад, про «культурну» постаті Миколи Севастияновича Державіна (1877 – 1953) та його вплив на болгарське історіописання ранньої соціалістичної доби, не можна забувати про ще «дореволюційне» наукове співробітництво його із «Санкт-Петербурзьким слов'янським благодійним комітетом», науково-пропагандистську роботу в очолюваному ним «Антифашистському слов'янському комітеті» під час Другої світової та інші подібні сюжети (С. 94).

До більш дрібних зауважень по розділу віднесемо помічений нами факт побудови тексту двох-трьох сторінок поспіль на одній позиції літератури (С. 46-48).

Ці, не дуже значні, хиби не псують приємного, в цілому, враження від Розділу 2.

Третій розділ – «Болгарське національне Відродження у політиці пам'яті НРБ: ідеологізація та інструменталізація образу», на нашу

думку, є найбільш «ілюстративним», таким що дозволяє на конкретних, знаних за власним досвідом засвоєння наукових і художніх «візій» болгарської історії, текстах і образах, уявити й зрозуміти специфіку функціонування «міфу про Відродження» в НРБ (С. 119-176). Розділ виконано на достатньому емпіричному матеріалі, дисертантка демонструє володіння дослідницькими інструментарієм та методологією, висновки витікають із основного тексту, є логічними.

Разом із цим, кожен із параграфів міг би бути більш досконалим, якби дисертантка посилила їх основний зміст за рахунок розробки додаткових тем, або ж вдавшись до невикористаних нею практик. Далі ми акцентуємо на основних таких моментах по кожному із підрозділів.

Підрозділ 3.1. «Концепція «турецького ярма» та її політичне використання» (С. 120-128): як і в попередньому розділі – відсутність аналогій із «татаро-монгольським гнітом» в «Історії СРСР». Можна і варто було вийти на розуміння того, що історіографічні міфи подібного штибу майже неодмінно виникають у будь-якій національній історіографії під час, або «європеїзації» суспільства та держави, або ж є «постколоніальною рефлексією» (інколи, зазвичай часто, й те, й інше разом). Розмірковуючи над долею турецької і помацької меншостей в НРБ, слід було б порівняти їх із культурною політикою радянського уряду по відношенню до населення Татарської АРСР – «призначених» нащадків «татаро-монголів», кримських татар, врешті-решт.

У параграфі 3.2. «Національне Відродження у публічному дискурсі НРБ» (С. 130-139): дисертантка могла б не обмежуватися вирахуванням «процентовки» тематичних сюжетів на сторінках періодичної преси НРБ, але й здійснити текстологічний аналіз публікацій. З'ясувавши частоту вживання усталених словосполучень – фактично, «лексикоідеологем», можна було дослідити кореляцію між «коливаннями лінії партії», ідеологічними кампаніями й т. п. та частотою їх появи в текстах.

Результати – оформити в якості додатків (яких, до речі, в роботі немає). Це б зайвий раз продемонструвало науковому загалу фах підготовки В.О.Свириденко не тільки як історіографа, але й як джерелознавця.

Підрозділ 3.3. «Художнє оформлення та ідеологізація образів Відродження в літературі та кінематографії» (С. 139-157): необхідно було розширити (принаймні в переліках та списку використаної літератури), коло літературних і зображенських джерел. Інакше складається враження, що вся ідеологічна платформа БКП у справі популяризації доби Відродження базувалася на 3-4 літературних творах та їх екранизаціях. Це не відповідає дійсності – із «заплющеними очима», як то кажуть, можна згадати «Козият рог» та «Капітан Петко войвода» Ніколи Хайтова та їх екранизації, знайомі не тільки болгарській, але й радянській аудиторії. Перелік можна розширити до десятків позицій...

Останній із параграфів цього розділу – 3.4. «Національне Відродження як місце пам'яті: особливості політики пам'яті соціалістичної Болгарії» (С. 157-169): бракує компаративістики на «балканському» матеріалі, адже всі без виключення народи регіону, які перебували свого часу у складі Османської імперії, а згодом вибороли свою незалежність – греки, серби, румуни, албанці, босняки, ті ж таки македонці (у разі із останніми порівняння не просто бажане, а обов'язкове!) – мають свої власні «національні міфи» про Відродження.

У Висновках В.О.Свириденко зробила узагальнення проведеного нею комплексного дослідження. Відзначимо той факт, що головні висновки дисертації знайшли відображення в публікаціях по темі.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що дисертація В.О.Свириденко є самостійним та логічно завершеним дослідженням. Здобувачка виявила знання досліджуваної проблеми, уміння опрацьовувати, критично аналізувати різноманітні історіографічні й історичні джерела, надбання попередників у дослідженні проблеми. Актуальність і рівень розкриття

поставлених проблем, новизна дисертації і ступень обґрунтованості винесених на захист наукових положень відповідає вимогам до кандидатських дисертацій, а відтак її авторка – Вікторія Олегівна Свириденко заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
декан історичного факультету
Запорізького національного університету

Б.И. Маркелову

B.I. Мільчев

Засвідчую:
Вчений секретар ЗНУ

В.П. Снєжко

